

tassák és előkelő rentier-milieujében vájkáljanak.

Ami Green szellemi arcélét, karaktere alapvonásait adja, az e milieu *túl* kezdődik. Ő az az ember, aki londoni vagy palermói vendéglők dúsan terített asztalánál is Jób könyvéből táplálkozik és champ-de-marsi lakosztályán az antik tragédia magaslatán él — járadékaiból. A dolgozó emberiséggel (kapcsolatban mondhatnám „gulliveri“ élményei vannak. Olykor felrázza a tömegnyomor, ha véletlenül találkozik vele: de nem jobban s nem is nagyon másképp, mint egy Greco-kép vagy egy Poe-vers. A szociális valóság kövei közt idegenül matat, idegenül, de nem bekötött szemmel. S nagypolgári életformái lehetővé tették, hogy teljesen Prometheus legyen. Így hát, ha lezuhan, magasról fog lezuhanni, míg mi ideleln otromba kavicsok közt botorkálva legföllebb a hasravágódást kockáztatjuk.

Mégis: tévedés azt hinni, hogy természetes idegenségünk miatt semmi közünk egymáshoz. Ő is, mi is a sötét őserdőt irtjuk, hogy az új humánun: utját egyengessük. Másoknál ez az új humánun szociális sugárkétvet vet, nála morális hangsúlyt kap, amikor kimondja: „Minden ember örmagában az egész emberiség“. Bármennyire furcsán hangzik: ők, a Greenek és mi, az alantjárók egymást többé le sem tagadhatjuk. Együtt tesszük e századot. Ha el kell pusztulnunk, együtt pusztulunk s addig is együtt pepecselünk a kor arcán. (Mosonyi Ferenc)

EGY ELFELEDETT MAGYAR IRÓ: JUSTH ZSIGMOND

Sentir le plus possible et analyser le plus possible! A századvég esztétikai-irodalmi eszményét jelenti e barrési mondat. Reagálni a legellentétebb érzésekre és azonnal elemezni kezdeni valamennyit. Élvezni, de számontartani a hangulatokat, öntudattal mérni az önfeledtség pillanatait. A lélek és az ész, az ösztönök és a tudat, a ziláltság és a fegyelem harmóniája! Harmónia, amely csak meghasonláshoz, örök hontalansághoz és terméketlen kettősséghez vezethet.

Justh Zsigmond a magyar irodalomban talán a legtökéletesebb megtestesítője ennek az eszménynek. A sápadtarcú, szakállas, tüdőbeteg, a láztól állandóan csilllogó szemű fiatalember már külsejével is a századvég intellektuel-író típusát reprezentálja. Hallkszavú és mégis szuggesztív, enervált és mégis mindenkit lenyűgöző. Minden után érdeklődik és aránylag sokat tud is, főleg kuriózumokat és intimitásokat. Életének külsőségeiben is ragaszkodik ahhoz a kozmopolita, távolságokat és földrajzi határokat nem ismerő nagyvilághoz, amely egyformán biztosítja az értelem könnyű szomorúságának elviselését a szenttornyai kurián és Párizsban, a Faubourg St. Germain-negyedben. Dolgozószobája akár egy maharadzsáé vagy egy spleenes angolé, aki élete nagyrészét a Birodalom egy távoli pontján töltötte, s aztán élete alkonyán, a fiatal évek emlékeinek élesztgetésével akarja lassan hűlő vérért melengetni. Drága keleti szőnyegekkel való nehéz függöny csüng e dolgozószoba ajtaján, a fal mellett széles kezelet, a háttérben indus szentély trónussal, s a trónus körül apróbb-nagyobb bálványok, fétisek. Egy régi nemesi udvarház legelrejtettebb zugában rendezték be e helységet, az udvarház az országra néz, mögötte hatalmas, parknak is beillő kert, s a kert közepén Jászai Mari szobra.

Ime, a dekoráció teljes... Justh életének minden mozzanatát úgy rendezte, mintha az a mű egy darabja volna. Hallálszánt szomorúsággal él-

vezi az életet, fáradt, de ernyedetlen buzgalommal analizálja fáradságát. Emberi és írói magatartása mindvégig e kettősség jegyében áll, de a kettősségnek nagy az ára: örök hontalanság.

2.

Magyarországon fiatal arisztokratákból, dzsentrikből valóságos udvara van. Ezek az arisztokrata-dzsentri barátok rajonganak érte, bámulják nagy tudását, széles érdeklődési körét, tisztelettel veszik tudomásul szeszélyeit, érdeklődve hallgatják elbeszéléseit, amelyekben a párizsi szalonok életét, színházi bemutatók izgalmait, új könyvek tartalmát, új írók célkitűzéseit ismerteti velük. A francia kultúra egyik dunementi helytartóját tisztelik a furcsa, sokat betegeskedő barátban. A párizsi szalonokban viszont, a kulturáltsága s műveltsége mélyén lappangó „keleti exoticum“ — ért rajonganak. „Justh ur kitünően ért az irodalomhoz, a festészethez, a világot is jól ismeri, csak éppen a szeméből villan elő néha valami barbárság“ — írja egyik barátjának Marguerite Brizeaux.

Ő maga pedig, szenttornyai birtokán vagy Budapesten élve, állandóan az intellektuális központ: Párizs irodalmi élete, színházi bemutatói, kiállításai után vágyódik, de a f'ghogy utra kel, máris nosztalgiát érez a szenttornyai kuria csendje után, ahol „még a halál sem lenne nehéz, mert oly természetessé teszi a faj, amely körülveszi az embert“. Lelkében e nosztalgiával, beutazza a félvilágot. Spanyolország, Marokkó, Algír, Egyiptom, India látják a beteg írót, aki lelkében az elkerülhetetlen halál tudatával siet a gyógyító nap után. „Tíz nap óta megint nagyon rosszul vagyok. Azt hiszem, hajom rohamosabb jelleget öltött. De egy cseppet sem bánom. Láttam sokat, ujat alig fogok már láthatni, fáradt vagyok s pihenni nem lesz rossz“, — írja az utról egyik levelében. De utazik tovább, mert még most sem a gyógyulás lehetősége érdekli elsősorban, sőt nem is új tájak, új életformák megismeréséért utazik, hanem pusztán ama hangulatváltozásért, amelynek az utazás lehet előidézője. Miképpen reagál a lélek a változó világra? E kérdés jobban érdekli őt, mint a soha nem látott, távoli országok. „Az, ami az utazásban mindig a legjobban vonzott, érdekelt, az az ember volt. Akár más, akár a maga személyében“ — írja nem sokkal az imént idézett levél után.

3.

A nagyvilág kétes élményei, a szenttornyai birtok számonkérő csendje, a budapesti barátok szolgálata után Párizs jelenté számára az igazi feloldódást. A századvég választékos örömeit nyújtó, a legpuritánabb szellemeket is a Boulevard búvőkörébe vonó Párizsa, egyszerre társasági és szellemi központ a számára. A Faubourg St. Germain szalonjainak lakóihoz életformáik szeretete, kifinomult izlésük tisztelete, tág érdeklődési köriük nagyrabecsülése köti, de tudja, hogy e szalonokhoz tartozó irodalom kenetteljes és üres. A bonapartisták házáinak parvenü nagyvilágiságától viszont idegenkedik, de szenzibilis, eszme gazdag, s formatökélyt elért íróikat kevesen becsülik, annyira, mint ő.

Művészi izlését is az egyszerűség és a komplikáltság keveredéséért való rajongás jellemzi. A legnagyobb festőnek Puvís de Chavannest tartja, mert mérhetetlen érzelmi gazdagságot lát tudatosan primitív formái mögött. Bourget-t pedig azért becsüli, mert „tudatossága által megtanított

arra, hogy a szenvedésnek nemhogy el kell ölnie az élet iránt nyilatkozott akaratot, hanem ellenkezőleg, ebből kell meríteni erőt az életre és a tetterre.“ Ugyanezzel az izlésbeli s művészi magatartással közeledik a parasztsághoz. Kora primitív általánosító, csak felületes, „népies“ típusokat ábrázoló paraszt irodalmával szemben őt is a lélektani problémák érdeklik első sorban: a darabos külső és az egyszerű életformák mögé rejtőző ziláltság, a megbonthatatatlannak hitt ősanyag lázadása. A Gányó Julcsa parasztjai fizikailag talán egészségesebbek, mint a *Párizs elemeinek* arisztokratái, de éppen olyan kifinomult idegzetűek. Csupán a halálfélelmet nem ismerik, s Justh szerint éppen e halálfélelemnélküliségük a legdöntőbb bizonyíték életerejük — s ha valaki egyszer e nyersanyagot megfelelően alakítani tudná — fejlődéskéességük mellett.

Alakítani a nyersanyagot! Justh Zsigmond Szenttornyán színházat épített és béreseiből s a birtok körül lakó parasztokból színészcsoportot alakít. Plautus *Kincsét*, Shakespeare *Makrancos hölgyét* és Molière *Képzelt betegét* játszatja műkedvelőivel. E kísérletnek Franciaországban nagyobb a visszhangja, mint Magyarországon. Polignac gróf — aki különben Justh társaságában anthológiát állított össze *Poesis Magyares* címmel — cikksorozatot ír a magyar parasztságról és ezekről az előadásokról a Figaróba. Justh egyik barátja, Rózsa Miklós, pedig így számol be a Kincs bemutatójáról: „Soha el nem felejttem ezt az előadást. Negyvenkét éve, de még a szereplő személyek neve is az eszemben van. Gombos Mihály, Rétes Mari, Györki Jóska s az utólérhetetlen naiva, Molnárné, mint ha csak tegnap játszottak volna előttem. Milyen természetességgel mozogtak azok az emberek, milyen fesztelenül társalogtak, milyen egyszerű plaszticitás volt a taglejtéseikben, — a magyar ember tudvalevőleg nem gesztikulál valami erősen — s micsoda őszinteség a nevetésükben, milyen zordon fenség a kitöréseikben.“ Justh pedig így ír az előadásokról a Magyar Szalonban: „Ugy érzem magam, midőn ezzel a néppel vagyok szemközt, mintha az antik Görögországban lennék, mert hisz itt élet és játék, varlóság és művészet összesimul. Van valami a népem világnézetében a régi görög szelleméből, amely élni szeretett, mert szerette a napfényt; amely sztoikus volt az elmúlással szemben, mert természetesnek találta mindazt, ami létezik s a lét jelensége, így a halált is.“ Ime Justh parasztszemléletének magyarázata. A dekadencia vonzódott benne az erőhöz, a halálravált szomorúság az életkedvhez.

4.

Justh Zsigmond a magyar irodalom egyetlen Proust-i alakja. Nem kissé megkopott s ma már nehezen olvasható műveiben az, hanem személyében. Talán az első olyan prózairónk, aki az „elhivatottság“ öntudatot növelő, de gyakran csak önáltatást szolgáló érzése nélkül csupán az írás néhez gyönyörűségéért s az arcképgyűjtés szomorú szépségéért alkot, akár nagy francia kortársa.

A *Gányó Julcsa*, a *Delelő* s a *Pusztá könyve* (franciául is megjelent *Livre de la Pousta* címmel) hősei parasztok, de két legjelentősebb s művészileg legteljesebb regénye a *Fuimus* s a *Pénné legendája*, az alkarratgyengesége, enerváltsága s a fejlődő, alakuló társadalmi viszonyok következtében széthulló arisztokrácia és dzsentriosztály körében játszódik. Amikor éppen Proust, ő is arisztokrata barátai halványan derengő, de részleteik-

ben mégis nagyon reális képmásaival népesíti be e két regénye világát. Arisztokrata hősei valamennyien egyéniségükért, akaratuk szabad megnyilvánulási lehetőségeiért küzdenek és így permanens harcban állanak a családdal és osztályukkal. E harcban mindig a család és az osztály lesz a győztes. Nincsen segítség, az egyén talán nagy harcok árán kiszabadulhat a családból, a család azonban, az uralkodáshoz szokott s a jómódtól elpuhult osztályba ágyazva, menthetetlenül széthull ezzel az osztállyal együtt. A kivételes, zseniális, családja keretein túlnőtt egyén pedig viszi magával a család és az osztály jellegzetességeit, amelyek legfeljebb csak keveredhetnek, átalakulhatnak, de nem mulhatnak el soha. Justh arisztokratái mind gőgösök s egyben alávetettek, teremtési vágygal teltek, mint a nagy művészek, de tettethénítőan ábrándozóak és tehetetlenek, mint a dilettánsok. Mindannyian az uriaság s bohémság keverékei. Arisztokraták, de arisztokráciájukból nem következnek életükre nézve semmi biztosíték. Egyetlen bizonyosság van életükben: a halál, amely felé rohamnak. Nincs is más céljuk, mint lehetőleg gyorsan, harmónikussá rendezni életüket, hogy haláluk ne szakítson félbe semmit.

Ha van külön „magyar tragédia“, úgy ennek okait megtalálhatjuk Justh Zsigmond különben nem túlságosan dus munkásságában. Fenn a szenttelen magasságokban, ahová már a világ zaja alig hallatszik el, az arisztokrácia, amely csupán pozíciója biztosítására fordítja minden megmaradt erejét, lent mélyben pedig a jog nélküli dolgozók. S e két osztály közé ékelve az arisztokrácia kegyeiért s elismeréséért versengő polgárság egy kis rétege. „Fuimus! Voltunk!“ — mondatja Justh az arisztokráciával s azután érdeklődése a gányójulessák népe felé fordul, mert „ha néhány nagyuri család el is vész, a nép élni fog, mert erő lakozik benne s csupán ezzel az erővel lehet pótolni majd, amit mi elmulasztottunk.“

Justh Zsigmond 1894 őszén halt meg. Magyarországon lassan-lassan már készülődni kezdtek a Millenniumra s az „Ős [Budavár]“-ból kiszűrődő muzsikaszó s a Barrison lányok táncának dobogása elnyelte a tüdőbajos író szavát. (*Forgács Antal*)

MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI URAK. PALFFY JÁNOS EMLÉKEZÉSEI. (Erdélyi Szépmíves Céh kiadása.) Az emlékirat-irodalomnak Erdélyben nagy hagyományai vannak. Szalárdi, Apor, Cserey Mihály, Mikés, sőt a fejedelem Kemény János olyan értékes feljegyzéseket hagytak utódaikra, melyekben az egykori erdélyi társadalmi és politikai élet egész arcát megmutatja gazdag tanulságaival. Különleges értéket képvisel Mikés mellett gróf Bethlen Miklós kancellár a maga nagyszerű emlékirásával, mert ebben is, mint Mikés színes prózájában, nagyon őszinte és nagyon emberi vonatkozások je-

lennek meg kendőzetlenül s mély betekintést nyújtanak az emlékiró korának, életének és jellemének legrejtettebb zugaiba. Már Szerb Antal megállapította, hogy ezek a kitűnő emlékirók legnagyobb részben főrendű magyarok közül kerültek ki, akiknek volt módjuk a maguk kiművelésére és volt idejük az akkoriban még nagyon kezdetleges lábön álló történetírást családjuk és kései utódaik hasznára saját feljegyzéseikkel pótolni. Napfényrehozásukban sokat köszönhet az irodalomtörténet Aranka Györgynek, Döbrentey Gábornak, Kulcsár Istvánnak (Mikés!) s főként Mikó Imrének. Nem minden érdekesség né-